

Juhan Ratniku meenutused oma kooliaastatest ja töömeheteest

Juhan Ratnik oli aastatel 1967–1970 ja 1974–1978 Vinni Nädissovhoostehnikumi peazootehnik ning 1987–1989 direktor, 1978–1981 Rakvere rajooni Rahvasaadikute Nõukogu põllumajandusvalitsuse peazootehnik, 1981–1987 Põdrangu sovhoosi direktor, 1989–1993 Lääne-Viru maavolikogu esimees, 1994–2000 Hulja karusloomakasvatuse Amoral AS-i kaasomanik, zootehnik ja eestöoline, aastast 2000 põllumajanduse konsulent.

Lõpetas 1959 C. R. Jakobsoni nimelise Viljandi 1. Keskkooli, 1965 EPA zootehnikateaduskonna ja 1974 Eesti NSV TA Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi (ELVI) aspirantuuri; põllumajanduskandidaat (1975, ELVI), väitekiri "Опыты по скормливанню полнорационных брикетов молодняку крупного рогатого скота".

Kooliaastad

1948. aasta sügisel asusin õppima Viljandi II (poeglaste) keskkooli esimesse klassi. Esimene pinginaaber oli Jaan Pakk ja klassijuhataja oli Elma Lepp, kena noor naine.

1952. aastal toimus koolide reorganiseerimine. Eraldi poeg- ja tütarlaste koolid kaotati. Mind saadeti algul I keskkooli (end. tütarlaste kool), aga sealt suunati mind edasi I 7-klassilisse kooli, mis asus nn. vanalinna servas ajaloolises hoones, mille siseõue ümbritses kõrge kivimüür. Seal õppisin kooli lõpetamiseni. Tuntuimatest koolivendadest õppisid seal tulevane poplaulja Vello Orumets ja näitleja Arvo Raimo.

Põrutavaim sündmus sellest perioodist oli J. Stalini surm 1953. aasta märtsis. Kõik kutsuti saali kokku, kus siis teatati suure juhi surmast. Ei mäleta, et keegi oleks selle uudise teatavaks saamisel nutma hakanud.

7. klassi kevadel oskasin tuulisel sula lumega märtsipäeval järve äärses karjääris (1,5 km kodust) end nii ära külmetada, et sain kopsupõletiku. Kuna kopsus avastati plekk, saadeti mind Valgamaal Läti piiri ääres asuvasse Taheva kopsuhaigete laste sanatooriumi, kus mind raviti kogu suve.

Kevadel lõpueksameid ei teinud, lõputunnistusel olid neljad-viied.

Suvega raviti mind terveks ja sügisel läksin edasi õppima I keskkooli 8. klassi. Olid A. ja B. klass. Ainus tuttav oli Orumetsa Vello, kes oli ka mõnda aega pinginaaber. Klassijuhataja oli keemiaõpetaja Juta Anso. Esimesel aastal pidi isa ka 150-rublalist õppemaksu tasuma, siis see kaotati.

oli mul üle keskmise, lõputunnistusele sattus vaid üks kolm - eesti keele grammatikas.

Tasapisi hakkasin ka sporti tegema. Harrastasin spordikoolis vasara ja ketta heitmist. Esimese tulemus püsis kooli rekordite tabelis hulk aastaid.

Suviti käisin erinevatel töödel lisaraha teenimas, põhiliselt teede asfalteerimisel abitöölisena.

Keskkooli lõpetasin 1959. aasta kevad-suvel. Lõpupidu pidada ei saanud, sest järgmisel hommikul sõitsime rongiga Tallinna koolinoorte vabariiklikele võistlustele.

Sügisel läksin Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA) sisseastumiseksamitele. Sisse ma ei saanud, sest matemaatikaeksami tulemus jäi vajalikust nõrgemaks.

Koju jäädes hakkasin tööle kodulähedases Viljandi Metsatööstuskeskuse taaralaudade tsehhis. Aastaga sain tegijaks kõikidel puidulõikuspinkidel.

1960. aasta sügisel läksin EPA Metsandusteaduskonna sisseastumiseksamitele. Sisse ma ei saanud. Sõjaväkke mineku vältimiseks läksin Zootehnikateaduskonna lisakonkursile ja sain sisse. Vastu võeti tudengeid kohe reserviga - 66 inimest. Kooli lõpetas 35. See oli karm ala. Esimese aasta kuudepikkune laudapraktika tegi asja klaariks.

Pool õppeajast viibisimegi majandites praktikal. Õppeaineteks olid esimestes aastatel nn. üldained: anorgaaniline, füüsikaline ja kolloid- ja biokeemia, füüsika, kõrgem matemaatika, inglise keel, botaanika, zooloogia, NLKP ajalugu, filosoofia. Hiljem lisandusid agronoomia, veterinaaria, mehhaniseerimine, meteoroloogia, raamatupidamise ja ökonoomika ained. Kokkuvõtteks väga hea baas eluks maal.

Üliõpilaste teadusringides tegutsesin dots. Allese juures mikrobioloogia alaste katsetega, kuid diplomitöö tegin akad. Punga juhendamisel tõuaretusest.

Sport oli EPA-s popp. Kergejõustik ja võrkpall olid minu leivanumbrid, milles kuulusin ka kooli koondisse. Peale Balti akadeemiate spartakiaadide käisime ka üleliidulistel võistlustel Odessas ja Krasnodaris. Kuna „ninaesine“ oli kesine, siis suuri tegusid ma ei teinud - 3.-5. kohad vabariigis. Et me end üle ei treeniks, selle eest hoolitses tulevane prof. Atko Viru, kelle doktoritöö katsealusteks oli meie Tartu heitjate grupp. Treenisime TRÜ staadionil Valter Kalami juhendamisel. Talvel sõitsime suusamaratoni, olime laagris ülikooli baasis Käärikul. Sügisel osalesin orienteerumisvõistlustel.

Õppepraktika algas EPA katsemajandis Sootagal Tartu lähedal. Esimese kursuse sügisel tutvusime omavahel majandi kartulipõllul ja siis terve järgmine suvi lautades. Kuna raha oli vaja, siis veetsin järgmise sügispuhkuse koos tulevaste tootmisõpetajatega kartulipõllul brigadiri seisuses. Edasi oli talve- ja suvepraktika Läti piiri ääres Abja sovhoosis brigadirina. Siis jäin pidama III ja IV kursusel Rakvere rajooni Vinni sovhoosi brigadiri ja zootehniku ametites.

Vinnis olid toredad kolleegid ja ma valisin peale lõpetamist selle majandi ka oma töökohaks, kuigi mulle pakuti ka Viljandi Põllumajandusvalitsust. Diplomit peale lõpetamist me ei saanud - poisid pidid minema veel aastaks sõjaväkke.

Armeeteenistus

1965. aasta sügisel sain mõned kuud Vinnis töötada, siis võeti meid Nõukogude armeesse. Maaväes oli teenistusaeg kaks, mere- ja lennuväes kolm aastat. Kõrgharidusega meestel oli teenistusaeg aasta maaväes.

Teenisin Baltikumis Kaliningradi linnas (end. Ida-Preisimaa) kaugelaskes suurtükiväe diviisis 152 mm haubitspolgu luurerühmas. Enne teenistuse lõppu pidid kõrgharidusega mehed läbima kolmekuulise reservohvitseri kursuse, mis toimus lähedalasuva jalaväediviisi suurtükipolgus. Seal võtsime osa ka oktoobrirevolutsiooni tähistamiseks mõeldud paraadist Kaliningradi keskväljakul. Mina kui kõige pikem oli nn. juhtoinas, kelle järgi meie 100-meheline rühm sammu hoidis. Baltikumi poisid olid hinnatud sõdurid oma distsiplineerituse poolest.

Kaliningradi kesklinn kuningapalee ümbruses oli 1966. aastal veel valdavalt varemets, äärelinna kasarmud ja väikeelamutest koosnevad elurajoonid oli sõjas terveks jäänud.

Peale armeeteenistust tuli meestel veel kaheks aastaks ohvitserina armeesse teenima minna. Mina pääsesin sellest tänu sellele, et sovhoosi direktoril oli vabariigi sõjakomissari end. Eesti Laskurkorpuse kaaslasega sõbrasuhted. See ei päästnud mind kuuajalistest kordusõppustest vabariigis, kus sain oma ohvitserioskusi lihvida. Kestis see kuni direktoriks saamiseni ca 10 aastat kuni vanemleitnandi aukraadi väljateenimiseni. Kaptenipagunid oleksin saanud, kui oleksin Sumõ sõjakoolis 3-kuulised kursused läbi teinud, sellest ma aga hoidusin.

Tudengina Vinni sovhoosis praktikal

Näitleja ja kirjamees Olev Anton on kasutanud oma maaelu alastes kirjatöodes mõisteid nagu „lõppjuht“ ja „tippjuht“. Eks „keskjuht“ sobib sinna vahele ka.

Eesti Põllumajanduse Akadeemia ülesandeks oli koolitada põllumajanduse tarbeks oma ala tippjuhte. Stuudiumile määratud viiest aastast kulus loomakasvatuse eriala õppuritel pool aega

praktilisele tööle majandites.

Esimese õppeaasta praktiliste tööde osa toimus kooli Tartumaal asuvas Sootaga õppemajandis „lõppjuhi”, s.o. lüpsja, seatalitaja, karjaku, vasikatalitaja jne ametite õppimises.

Teise õppeaasta, s.o. 1962. aasta kevadel saabusin Vinni sovhoosi. Lõuna-Eesti poisile tundus põhjapoolne kant huvitav.

Kontoris ei kulunud palju aega ja siis viis peaaegronoom Elmar Arula oma mootorratta küljekorvis mind Piira külas majandi peavetarsti Hans Veermäe kodutallu öömajale. Talus elas Veermäe ema. Kaasas oli spordikott riietega ja heitevasar. Viimast kasutasin hiljem talu taga heinamaal treenimiseks.

Õöbimiskohast käisin ca kilomeetri kaugusel paiknevates lautades tööl. Lüpsikari ja sugusead koos suvelaagriga paiknesid Sõpruse osakonna keskuses, noorkari endise Piira mõisa kõrvalhoonetesse kohaldatud lautades. Noorkarja karjatati Ussimäel (praeguse suletud prügimäe kõrval) võsastunud ja osaliselt soostunud karjamaadel.

Minu öömaja oli vist tagamõttega valitud, sest kui oli peavetarstil vaja pügaja-raia haigeid noorveiseid jugloniga töödelda, olin mina käepärast võtta. See töö nõudis tõelisi jõunumbrite demonstreerimist. Tuli hoida kinni mullikat, kelle haiguse tõttu karvavaba kehapiirkonda arst tulikuuma preparaadiga pintseldas. Neid loomi oli majandis üksjagu. Higised olime loomaga mõlemad, üks tööst, teine hirmust. Hiljem töötati välja vaktsiin ja haigus kadus.

Sain selles osakonnas oma lõppjuhi oskusi viimistleda nii lüpsjatele puhkepäevade andmisega, sigala kokana, seatalitajana. Tegemist oli äsjapoeginud mullikategrupi lüpsmisega harjutamisega. Lehmi kergekäeliselt välja ei praagitud. Üks masinlüpsiks mittesobiva udaraga lehm tuli käsitsi lüpssta, sest nisad olid liiga jämedad ja harali paiknevad. Mul läks selle loomaga nii kaua, et lehm tahtis minu najal magama jääda. Udar tuli tühjaks saada.

Inimestest on meelde jäänud osakonna juhataja Oskar Ülesoo, tema abikaasa Gerda, kes oli kunstlik seemendaja. Sain seda tööd ise ka proovida. Laohoidjaks oli Helje Veerg.

Sõpruse osakonna keskusest hobuvankriga Vinni veskist söödajahu toomiseks kasutasime metsateed. Praegu rohumaade all olevat ala keskusest kuni teeni, mis ühendab Mustvee ja Rannapungerja maanteid, oli kõik mets.

Sõpruse ja Vetiku osakondade piiril olevat linnmõisa valitseja poolt sajandivahetusel rajatud tiiki kasutati suplemiseks. Vinnis asuva töökoja tisleri Andres Prillopi (õige nimi on Pilleson) jutu järgi on tiigipõhi savikihi kaetud, sest ümbruses on karstiaugud.

Kesksuvel viidi mind Vetiku osakonda, kuna praktikant Viia Rebane kukkus hobuselt ja murdis käeluu. Olin siis põllubrigadir, võtsin töid vastu ja vormistasin normiraamatu abil töökäske, mis olid aluseks palga arvestamisel. Parajasti oli käsil ristiku redelitele panek. Ristik oli vägev ja põld sai redeleid täis. Põllutöölistest puudust ei tuntud.

Transpordiks oli ratsahobune, hiljem lasin sepal vana pikkvankri korda teha ja sõitsin sellega. Ikka ohutum.

Peale heinaaega sai minust karjabrigadir. Andsin puhkust osakonna juhataja abikaasale Hulda Rähnile. Sõita sai parasjagu.

Vinni keskuses oli lüpsi- ja vasikalaut, osakonna teises servas olid sigala, kanala ja noorkarja laager. Viimane asus Mõdriku tiikidest tuleva oja kallastel. Päevas tuli kaks ringi teha, sest minu käes olid jahuhoidlate võtmed.

Elamine oli mul osakonna keskuses Uustalu Leena majas.

Viljakoristuse aeg tuli vihmane. Nägin oma sõitudel, kuidas Vetiku luhas hilise heina vaalud vee peal hulpisid ja tuule poolt mahalöödud rukkipoollul terad viljapeades kasvama läksid. Hea, et ise enam põllubrigadir ei olnud.

Vinnis 1967-1970

1966.aasta viimastel päevadel saabusin lennukiga Kaliningradist Tallinna vahepealse hädamaandumisega Riia lennuväljal, kuna Tallinna oma ei olnud mõnda aega võimeline lende vastu võtma. Ööbisin Sakus kursusekaaslase juures ja järgmisel päeval sõitsin bussiga Vinni sovhoosi. Seal pakuti mulle kohe peazootehnika kohta, kuna minu eelkäija Helgi Reitalu pidi varsti kolima Tartu sovhoosi, kus tema abikaasa Andres oli aspirantuuri lõpetamas ja nad mõlemad pidid sinna tööle jääma. Tartu sovhos oli Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi katsemajand nagu mitmed teised üle Eesti. Julgesin selle töö vastu võtta, kuna eelnev praktiline töö oli küllaldane taipamaks, mida ma juhtima hakkasin. Peale selle jäi Helgi veel kevadeni sovhoosi ajutise asedirektorina.

Vinni sovhoos oli vahepeal 1000 ha võrra laienenud, kuna juurde oli pandud Järve kolhoos ja Vaeküla abimajand. Tööd oli palju, tööpäevad pikad, sest laudatööd algasid hommikul kella viiest, et lüpstud piim jõuaks kella kaheksaks piimatööstusse ja lõpp oli kella seitsme-kaheksa paiku. Vahel lisandusid õhtused koosolekud.

Minu organiseerida oli tuhandete loomade pidamine ja sadade töötajate töö. Suurmajandis kasutati tauditõrje nõuete järgimiseks loomade „korruga välja-korruga sisse“ liikumise põhimõtet noor- ja nuumloomade puhul. Loomi kas veeti autodel või aeti jalgsi uude kohta.

Elamiseks oli kahetoaline korter, mida jagasime ühe noore mehhaanikuga. Eks ta rohkem magamiskoht oli, elu käis mujal, sest sporti teha ja natuke lõbutseda oli ka vaja. Aasta lõpul muutusid suhted lähedasemaks rajooni Loomade Haiguste Tõrje Jaamas töötava äsja EPA lõpetanud veterasti Maie Pärnaga, kellega 1968. aasta 12.oktoobril abiellusime. Tütar Eva oli selleks ajaks juba olemas. Vormistamine venis, sest Rakveres me seda teha ei tahtnud, Tartus polnud meie jaoks aega ja lõpuks toimus registreerimine Viljandis. Oli ilus sügisilm, kui kodust läbikäinutena bussiga Virumaale Rakvere Metsamajandi Mustjärve puhkekeskuse pulmapidu pidama sõitsime. Saime uues valminud majas kolmetoalise korteri, mille kingituste ja oma asjadega sisustasime.

1969. aasta 18.aprillil sündis tütar Eva. Oli varajane kevad ja on meeles, et mul oli seljas lühikeste varrukatega pluus, kui Maiele haiglasse sinililli viisin. Järgmise aasta 4.aprillil sündis poeg Sven. Abiks laste hoidmiseks palkasime ühe vanatädi, sest Maie tahtis tööl ka käia ja raha oli ka vaja. Hiljem läksid lapsed sovhoosi lasteaeda. Sinna viimise töö jäi valdavalt Maie õlgadele. Kell 7.15 lapsed aeda ja siis bussi peale. Õhtupoolikul tööpäeva lõppedes tõime lapsed koju. Nädalavahetustel oli pere valdavalt koos.

1970. aastal liideti sovhoosiga nõrgal majanduslikul järjel Kaarli kolhoos oma ca 3000 ha maaga. Sellega koos ümbritses sovhoos juba 2/3 ulatuses Rakvere linna.

Kogu perioodi jooksul käis pidev uute loomakasvatuse- ja muude hoonete ehitamine ja nende mehhaniseerituse parandamine. Lüpsilautades asendati tavaline kannulüps torusselüpsiga (Saksa DV seadmed). See võimaldas viia lüpsigrupi suuruse 20-lt lehmalt 50-ne lehmani.

1970. aasta lõpul avanes võimalus minna aspirantuuri ELVI juurde põllumajandusloomade söötmise erialale.

Aspirantuuri aastad 1971-1974

Aspirantuur algas kandidaadi miinimumeksamite sooritamisega. Nendeks olid eriala e. põllumajandusloomade söötmine, inglise keel ja filosoofia (referaat + vestlus). Referaadi kirjutasin vene keelde tõlgitud raamatust entroopia temal. Natuke valmistati meid selleks ka ette. Üürisime Anne linnaosas ka tuttavatelt korteri, mida ma siiski palju ei kasutanud, püüdsin ikka end eksamiteks ette valmistada pere juures elades.

Juhendajaks sain instituudi osakonnajuhataja prof. Ants Ilus´a, kes oli oma ala tuntud tegija. Et

korter sovhoosis säiliks, tuli Maiel tööle asuda sovhoosi keskuse osakonna vetarstina. Kokkuleppel vetjaamaga sai see teoks. Lapsed said ka edasi sovhoosi lasteaias käia.

Sovhoosis oli alanud rohusöötade kunstlik kuivatamine (toitainete parema säilivuse huvides).

Toodeti graanuleid ja brikette noorest toitaineterikkast rohust Taanist pärit firma Atlas-pressi abil.

Saadud sööt oli tõeline proteiini ja vitamiinide kontsentraat. Kuna kütus – diisel ja gaas - olid Nõukogude Liidus odavad, tehti seda sööta palju.

Leppisin sovhoosi direktoriga kokku, et söötmiskatsed teen sovhoosi mitmes osakonnas erinevates vanuses noorveistega. Mind võeti ka 140-rublase (aspirandi stipendium oli 100 rubla) palgaga osakonna zootehnikuna tööle ja ma aitasin kolleege katsetööst vabal ajal. Töötasin selliselt kaks aastat poolillegaalselt. Aspirandi stipp oli võrreldav praeguse miinimumpalgaga.

Esindasin sovhoosi ka vabariiklikel kutsevõistlustel (söötade tundmine, viktoriin, veie välimiku hindamine, silma järgi sigade eluskaalu määramine ning sportlik osa – kuulitõuge ja granaadi täpsusvise). 1971. aastal sai III ja 197... aastal I koha. Viimase eest sain ministeeriumilt turismituusiku Tšehhi vabariiki ja autoostu loa... sovhoosi poolt.

Dissertatsiooni kirjutamisel oli vaja läbi töötada ka hulga kirjandust, siis väliskirjanduse lugemiseks tuli minna Moskva põllumajanduslikku keskraamatukokku. Seal valisin välja vajalikud artiklid ja lasin need sümboolse tasu eest paljundada.

Külastasin ka ühe uurimisinstituudi katsejaama Moskva lähistel, kus ka granuleeriti rohujahu.

Moskvas öömaja saamiseks hankisin Põllumajandusministeeriumist Üleliidulise

Rahvamajandussaavutuste Näituse tuusiku. Tuusikule tuli näituselt tempel hankida ja viisakuse

pärast ka näituse paviljone külastada ning näitusele kuuluvas hotellis oli nädalaks magamiskoht

olemas. Tuusik oli tasuta, maksid sõit, söök ja öömaja, mis ei olnud ka kallid aspirandi jaoks. Tegin kaks Moskva külastust.

Koostas in noorveistele ratsioone, kus briketid olid kombineeritud teiste söötadega (kuivsilu, silo, viljajahu). Nuumpullidele valmistasime ka põhuhekslite, viljajahu ja karbamiidi baasil brikette.

Sideainena kasutasime söödasiirupit (suhkrupeedi töötlemise jääk) ja kartulipulpi (tärglisetööstuse jääk). Tulemused olid head.

Sain oma töö nõuetekohase nelja aastaga valmis, mis ei olnud just igpäevane asi ja 1974. aasta lõpus esitasin töö ELVI (Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Instituudi) juhtkonnale.

Oponentideks leiti mulle prof. Ülo Oll EPA-st ja Andres Reitalu ELVI-st. Oponentide hankimine käis vastastikuse abistamise põhimõttel. Minu juhendaja kohustus oponeerima prof. Olli aspirantide töid. Minagi sain hiljem selle au osaks.

Kaitsmine toimus EPA dissertatsioonide nõukogu ees 1965. aasta kevadel ja möödus edukalt.

Eelnevalt oli prof. Oll soovitanud mul osa katsematerjale välja jätta tööst, sest kandidaadi tööks polevat nii palju vaja. Hiljem oli tore veiste söötmisõpikust, mida prof. Oll kirjutas, lugeda oma töö refereeringuid.

Kohaliku kaitsmisega asi ei lõppenud, minu töö pidi heaks kiitma ka Moskvas asuv Kõrgem

Atestatsioonikomisjon. 1975. aasta sügisel tuligi Moskvast kinnitus selle kohta, et mulle on

omistatud kandidaadi kraad põllumajandusloomade söötmise ja söötade tehnoloogia erialal.

Kaasajal vastab sellele filosoofiadoktori kraad.

Vinnis 1975-1978

1975.a. algul jätkasin tööd sovhoosi peazootehnikuna.

Samal aastal liideti sovhoosiga territooriumilt sama suur majanduslikult nõrk Viru-Jaagupi sovhoos.

Majandi üldpinnaks kujunes ca 15500 hektarit, mis oli üks vabariigi suuremaid. Enne seda oli

sovhoosist tehtud nädissovhoos. Hiljem liideti veel Mõdriku põllumajandustehnikum, kus koolitati

raamatupidajaid põllumajandusettevõtetele. Võeti tööle teine peazootehnik Viru-Jaagupi osa peale.

Minu kureerida jäi vana osa ja tootmisplaanide tegemine.

Sovhoosis jätkus ehitustegevus. Ehitati ehitusettevõtete abil ja ka isemajandamise teel (viimase maht oli võrreldav ehitusettevõtte omaga). Meie majagi on sovhoosi ehitajate poolt tehtud. Ehitati lautu, töökodasid, viljakuivateid ja -hoidlaid, (Vinni) klubi, (Vinni) spordihoone, uus suur lasteaed (Vinni).

Kuigi kõrvalasivas Pajustis oli 4-klassiline algkool, panime lapsed Rakvere I keskkooli inglise keele klassi (konkursi korras). Vastasel korral oleks lastel tulnud kaks korda veel kooli vahetada. Natuke aitas ka tuttav õppealajuhataja.

Tulles tagasi sovhoosi tööle, sai Maie minna tagasi tööle Rakverre, seekord veterinaarlaboratooriumi veteraar-bakterioloogina. Seal oli tööpäev reeglina kella 8-17-ni, mis võimaldas enam tähelepanu lastele ja perele pühendada. Tööl käis ta vastavalt vajadusele kas auto või bussiga.

Isiklikku autot kasutasime sugulastele-sõpradele küllasõiduks ja suvepuhkuse ajal, mille me kokku sobitasime Liidu lõunavabariikides ringisõitmiseks. Sinna sõitsime kogu perega. Läbi Baltikumi, Valgevene, Ukraina sõites puhkasime Karpaatides, Moldaavias, Musta mere ääres Odessas, Krimmis, Abhaasias, Põhja-Kaukaasias. Mustas meres õppisid lapsed ujuma.

1978. aasta kevadel oli meil direktor Kallastega erimeelsusi prioriteetide määramisega taime- ja loomakasvatuse vahel. Läksime kolleeg Uno Innoga küsima direktorilt veoautosid silo veoks vanast osast Viru-Jaagupi loomadele. Direktor ütles, et Uno võib oma m.... ga seda silo vedada, tema autosid ei anna. Tulime vihaseks direktori juurest ja koridoris kohtasime Põllumajandusvalitsuse juhatajat Hans Loitet ning peazootehnik Heldur Klaari, kes kuuldes meie mure ära, tegid mulle ettepaneku tulla rajooni peazootehnikuks. Ma nõustusin.

Parteil ja valitsusel oli õigus spetsialiste liigutada. Minu ülesandeks jäi endale asendaja leidmine, millega ma ka hakkama sain. Jõgeva rajooni Lustivere kolhoosist tahtis Arvi Toome liikuma hakata erimeelsuste tõttu esimehega. Lepiti kokku, et sovhoosi korter jääb minu kasutada kuni järgmise suveni, mil saan linna korteri.

Põllumajandusvalitsus 1978-1980

Põllumajandusvalitsuse eelmine peazootehnik Heldur Klaar ja tema abikaasa, kes ka töötas samas asutuses, pidid töö-ja elukohta vahetama, sest Helduri Jõgevamaal Puurmannis elavate vanemate tervis oli viletsaks jäänud. Nende korter Rakveres Koidula tn. 7-7 anti meile aasta pärast, kui Leida mehele järele kolis. Põllumajandusvalitsusest anti ametiauto, millega aasta aega linna tööle käisin. Kolleegideks oli kaks instruktorit-zootehnikut, kes üle rajooni majandites lüpsjaid välja õpetasid ja neile kutsevõistlusi korraldasid, lisaks kolm zootehnikut, kes tegelesid karja jõudluskontrolli ning tõuaretusega. Elasin uude ametisse hästi sisse, valitsuse juhataja ütles, et ei saanud arugi, et peazootehnik on vahetunud.

Põllumajandusvalitsuse (PV) zootehnikute ülesandeks oli järelevalve, koolitus ja tootmisplaanide ning ostusõttade jaotus majandite vahel. Sain rajooni risti ja põiki läbi sõidetud ja enamuse tootmihooneid ära nähtud. Majandite spetsidega kujunes sõbralik vahekord, mida tihendas koolituste, nõupidemiste, ekskursioonide, võistluste ja pidude organiseerimine neile.

PV-spetsialistid kaasas enda tegevusse Rahvakontroll, oli ühing Teadus lektor ja ka esimees, koostasin rajooni parteikomiteele ettekandeid loomakasvatuse olukorrast rajoonis.

PV-s töötades sain ka oma ainsa riikliku autasu - Töövapruse medali, kuigi nii enne kui hiljem tuli töö juures pingutada.

Sel perioodil muretsesime ka suvekodu Viru-Nigula kolhoosi maadele Mahu sadama lähedal. Kolhoosi esimehe Kalev Laanemetsaga ja tema abikaasa Reedaga kujunes aastatega tõeline peredevaheline sõprus. Maja, mis oli aastaid tühjana seisnud ja sai tugeva remondi, vormistasime Maie nimele. Probleem oli selles, et veidi varem sain suvilakrundi Eisma randa. Võimule sai Moskvast endine KGB juht Juri Andropov, kes käivitas kampaania, et riigiametnikel ei tohtinud eraomanduses suvilaid olla. Nii tuli sellest loobuda.

Põdrangu sovhoos 1981-1987

1981. aasta algul leidis partei, et 65-aastane Põdrangu sovhoosi direktor Voldemar Harro peab pensionile minema ja mina sobin sinna direktoriks küll.

Vinni päevil pakuti mulle ELVI Väandra katsejaama juhataja kohta, aga siis ma ütlesin pakkumisest ära. Nüüd aga otsustasin koha vastu võtta. Konsulterides Maiega esitasin tingimuseks, et Rakvere korter jääb alles. Maie saaks jätkata tööd laboratooriumis ja lapsed õpinguid I keskkoolis.

Käisin siis mõnda aega linnast tööle, aga kuna parteil oli seisukoht, et direktor peab majandis elama, lasin kontori kõrval hiljuti valminud ridaelamus ühe korteri enda jaoks korda teha. Algas pendeldamine kolme elamise vahel. Positiivne oli see, et suvel olid lapsed Põdrangul ja osalesid majandi õpilastele organiseeritud töö- ja puhkelaagris. Preemiaks oli lastele reis Gruusiasse, kus nad osalesid sealsete laste tegemistes.

Sovhoos allus Linnukasvatusvalitsususele, mitte Põllumajandusvalitsususele. Ülemused asusid Tallinnas Põllumajandusministeeriumi majas. Majandis oli väga hea lüpsikari, linnuvabrik 250 000 muneja kanaga, noorlinnukasvatus ja hanelad. Maad oli ca 8000 ha, sest enne minu tööleasumist oli sovhoosiga liidetud majanduslikult nõrk Assamalla sovhoos.

Minu asemele haaras PV juhataja Ants (Hans?) Loite Põdrangu sovhoosi linnukasvatuse peazootehniku Ants Lille. Mina hankisin endale noore linnukasvatuse spetsi Üllas Hunt'i Tallinna lähedasest linnukasvatusemajandist. Vanadupensionile läks ka pearaamatupidaja Joa Ilse, kelle asemele leidsin äsja armeest tulnud Ülo Suurkase (temast sai EV ajal Ühispanga pearaamatupidaja). Ülo juurutas raamatupidamise arvuti kasutamise. Võtsin tööle Arno Vahteri asetäitjaks varustamise alal, kel olid suhted Moskva linnukasvatuse peavalitsuses (kus jagati seadmeid). Eelkäija oli ta millegipärast töölt vabastanud. Arno sai musta Volga (auto), aitasin tal maja ehitada Tapale ja töötas väga hästi.

Linnukasvatuses oli olukord SOS. Sõnnikust lenduva ammoniaagi toimel olid neljakordsed linnupuurid kokku kukkumas ja meil käis võidujooks ajaga. Seadmed Moskvast saabusid pidevalt ja ehitusbrigaad ning luksepad said oma ülesannetega hakkama. Selle eest, et seadmed õigeaegselt saabusid sai Boris Nikolajevits suvel Võsul puhata linnukasvatusvalitsuse puhkekodus ja pühadeks haneliha jne.

Toetasin sovhoosis laulu-, pilli-, tantsukollektiive ja sporti, milles ise ka kaasa löin. Korraldasime maakondlikud Viru mängud Porkuni järve kaldal. Aitasime Tamsalu keskkooli rekonstrueerida ja juurdeehitusi ehitada oma maalritega.

Kuue aastaga jõudsime kanade lindlad rekonstrueerida, alustasime uue noorlinnukompleksi ehitust, korrastasime oma kruusakarjääri kruusaga põlluvaheteed, ehitasime uue lüpsilauda sõnnikukeldriga (karstiala), rekonstrueerisime Sääse aleviku elamuid jne.

Majanaabri Toomas Korgiga sõitsime läbi Tartu maratoni, kus abikaasad olid tugimeeskonnaks. Kogu perega võtsime osa Tamsalu-Neeruti maratonist. Loite perega külastasime Ukraina linnukasvatusemajandeid ja Karpaatides sealsete ehitajate peresid (töötasid Õitsengu kolhoosis Loite Ilmari alluvuses). Käisin Viru-Nigula jahisektsiooni meestega seal jahil. Eraldi ettevõtmised ja peod olid meil Laanemetsa perega ja kolleegide majandijuhtidega.

Jälle Vinni 1987-1989

Põdrangul läks elu mugavaks — vajalikud muudatused olid käima lükatud ja eramu kohtki Porkuni

järve ääres kindlaks määratud (projekt perspektiivsed eluasemekohad looduskaunites kohtades).

Partei ja valitsus leidsid 1987. aasta algul, et Vinni Näidissovhoostehnikumi direktori sotsialistliku töö kangelase Heino Kallaste joomaperioodid ületasid nende taluvuse piiri. Nii tehtigi mulle ettepanek Vinni tagasi minna juba direktorina.

Võtsin ettepaneku vastu, et pere Rakvere korteris jälle kokku saaks. Nõue, et direktor elaks majandi territooriumil kehtis, seega alustas sovhoosi ehitusbrigaad 1988. aastal mulle eramu ehitamist (mille võisid hiljem sovhoosilt välja osta, mida me ka tegime).

Ega kõik mind seal avasüli oodanud, vähemalt mitte Kallaste paipoisid ja boonuste saajad ning pugejad ja informatorid. Meie juhtimisstiilid olid ka erinevad. Kallaste oli autoritaarne, mina nn. ringijalutav juht (selle tegin hiljem raamatute järgi selgeks), kes püüdis töötajatega enam suhelda nende töökohas, kus inimene tunneb end vabamalt kui direktori kabinetis.

Algas koostööpartneritega tutvumine.

Varsti külastas mind üleliidulise ALMAVÜ ülem kindralmajor Kotlovtsev, kes Moskvast tuli lennukiga Tapa sõjaväelennuväljale, kuhu mina talle limusiiniga Tšaika vastu läksin, Vinni lõunatama tõi ja siis Tapale tagasi viisin. Lõuna ajal kinnitasin talle, et jätkan eelkäija poolt alustatud suvila ehitamist Moskva lähedale. Vastutasuks sai majand ralliautosid. (Professionaalse võrkpallimeeskonna kõrval oli sovhoosil ka kaks hearasemelist rallimeeskonda). Tänuulik kindral kutsus mind suvila valmides Moskvasse, näitas suvilat, vaatasime ratsapolo võistlust, mootorratturite vigursõitu jne. Sinna sõitsime nn lõunapoolset maršruuti üle Tveri, aga tagasi tulime põhja poolt üle Vladimiri ja Rõbinski.

Käisin end tutvustamas ka Jaroslavli autokummitehases ja Gorki (praegu Nižni-Novgorod) autotehases. Vastutasuks nende toodangu eest abistas sovhoos nende põllumajanduslike abimajandite väljaehitamisel.

Väga hea kontakt kujunes Leningradis asuva autokraanasid valmistava tehase direktori Modzolevskiga, kes aitas Leningradi ülikooli prorektori kaudu ühiselamus eraldi toa organiseerida Vambolale ja Evale. Leningradis sündis (24.11.1988.a) ja elas esimesed kuud Kadi. Maie aitas labori veoautoga sinna viia sisustust ja hiljem tagasi Tallinna kolida ka.

Vabariikliku varustuskomitee juhtidele tegin tutvumis-vennastumisõhtu sovhoosi saun-puhkekeskuses vanas rekonstrueeritud vesiveskis. Niisugused ettevõtmised võimaldasid varustajatel asjaajamist kiirendada.

Kallaste oli koos Ed.Vilde nim. kolhoosi esimehe Arvi Toomega alustanud Vinni keskkoolihoone ehitamist eriprojekti järgi. Tuli sedagi majandi oma ehituseprogrammi kõrvalt jätkata. Müürsepad palkasime Venemaalt, sest meil ehitati koole betoonpaneelidest. Kooli ehituse rahastamine käis läbi kolhoosi, sest sovhoosi rahaasjad olid riigi poolt jäigalt juhitud. Kooli funktsioneerimiseks ehitas sovhoos suuremaks katlamaja ja ehitas välja vee- ja kanalisatsioonitrassid. 1989. aasta sügisel alustas tööd hoones tööd põhi- ja aasta hiljem keskkooli osa.

Valmis said 1987. aastal Vinni spordikompleksi ujula, raskejõustikusaalid ja hotell. Selle kompleksi judo tatamil alustas sumoproff Baruto-Höövelson.

Kuna keskkonnakaitse oli viimastel aastatel jõuliselt tööle hakanud, tuli asuda kiirendatud korras lautade ja nende sõnnikuhoidlate rekonstrueerimisele (nagu see oli toimunud ka Põdrangul). Jätkus elamuehitus osakondades.

Kuna võtsime suuna isemajandavate osakondade kujundamisele, ehitasime ka väiketöökodade neisse. Osakonnad ostsid-müüsid oma toodangut ja loomi.

Vastava arvutiprogrammi koostasid majandi ökonomistid ja IT-mehed. Kaadri saime oma raamatupidamistehnikumist.

Majandijuhtide delegatsiooniga külastasime Moskva oblasti majandeid ja Gruusiat. Koos rajooni

parteisekretäri Ülo Niisukese ning Viru ja Väike-Maarja kolhoosi kolleegidega käisime Siberis Novosibirskis ja selle naabruses asuvas eesrindlikus USA tehnoloogiat kasutavas kolhoosis, kus kohtasime ka sealseid eestlasi. Ööbisime Obi jõe kaldal asuvas puhkebaasis.

Lõpetasin Majandusjuhtide Instituudis 6-kuulised kursused, mille lõputööks kirjutasin nägemuse isemajandavate osakondadega majandist, millel on oma pank ja väike katusorganisatsioon. Töö jäeti Instituudi raamatukokku õppevahendiks.

Võtsime osa Rahvarinde organiseerimisest ja ühe kvartali rahastasime selle lehe väljaandmist. Osalesime oma rahvaga Balti ketis.

Tutvusin Edgar Savisaarega, eraldasime talle korteri (Piirale), et ta saaks siin kandideerida Ülemnõukogusse. Sissekirjutuse kindlustas külanõukogu.

Kord külastas mind EKP esimene sekretär Vaino Väljas, kellega vaatasime kooli ehitust ja hiljem lõunastasime koos naaberkolhoosi esimehe Arvi Toomega.

Lääne-Viru Maavolikogu aastad 1990-1993

Järjekordne rajooninõukogu (samuti külanõukogude) saadikute valimine toimus 1989. aasta sügisel. Olin olnud rajooninõukogu rahvasaadik kaks koosseisu Põdrangu ja Vinni perioodil. See oli nagu auamet, mingit sisulist tööd seal ei toimunud. See tehti ära täitevkomitee ametnike poolt.

Nüüd oli aga ette näha muutust nõukogu töös. Seetõttu peale valimisi Arkna seemendustehnikute kooli kogunenud majandijuhid otsustasid, et nõukogu esimeheks peab saama oma mees ja selleks pean olema mina. Sellekohase ettepaneku istungil pidi tegema Roela sovhoosi direktor Mati Rillo. Nõukogusse oli valitud neli ettevõtte juhti, enamuse moodustasid arstid, õpetajad, külanõukogu esimehed, ajakirjanikud, paar sõjaväelast jne. Põhikonkurendiks oli mulle Ed. Vilde kolhoosi partorg Rahvarinde esindaja Valdur Liiv.

Huvitaval kombel kallutas kaalukaasi minu kasuks Tamsalu arst Ruth Liivak (kes laulis ka Põdrangu naisansambelis), kes rõhutas, et minu direktoriks tulles muutus Põdrangu kandi seltsi- ja kultuurielu kardinaalselt elavamaks tänu minu toetusele. See tõi naissaadikute hääled minule, mis vist saigi otsustavaks.

Ega opositsioon sellega veel leppinud. Kadrina kirikuõpetaja, tulevane isamaaliitlane Illar Hallaste ja ajakirjanikud Rein Sikk ning Ott Kool nõudsid, et esimees peab olema palgaline ja ma peaksin loobuma Vinni direktori ametist. Eks ma siis loobusingi. Minu asemele leiti endine Vabariikliku ATK asesimees Jaan Ots, kelle vend Märt töötas Vinnis peaenergeetikuna. Jaan oli täitsa hea valik (praegune Eesti Meestelaulu Seltsi esimees). Tema õlule jäi Vinni majandis omandireformi lõpuleviimine. Minu ajal olid moodustunud Mõdriku ühistu (Vinni keskuse ja Vetiku osakonnad) ja Jõusöödatehas koos kuivatitega. Jaan Ots lasi ehitada vastavalt kokkuleppele lõpuni meie maja, mille hiljem majandile välja maksime.

Endisest Rakvere rajooni täitevkomiteest saigi nõukogu tööorgan, mis oma tegemisi pidi kooskõlastama nõukogu komisjonidega. Esimeheks sai endine täitevkomitee esimees Lembit Kaljuvee, sest teised soovitud kandidaadid rajooni parteisekretär Toomas Kork ja Nõmmkula kolhoosi esimees Ain Noormägi loobusid. Palk määrati riiklikult meile Kaljuveega võrdne.

Moodustasime realselt tegutsevad komisjonid, koos reaalse eelarveraha jagamisega rajooni omavalitsustele ja ettevõtetele. Komisjonide töö tulemusena tekkisid toimiv tarbijakaitse, kultuurkapital, vabatahtlik ravikindlustus jne.

Hakati taastama eestiaegseid haldusterritoriaalseid nimesid. Meil tekkis probleem, sest oli olnud üks Virumaa pealinnaga Rakvere. Nüüd aga oli olemas veel Kohtla-Järve rajoon koos valdavalt venekeelsete elanikega Narva, Sillamäe ja Kohtla-Järve linnadega. Läbirääkimiste tulemusena tekkisid Lääne- ja Ida Viru maakonnad ühise vapi ja lipuga. Volikogu esimees oli Märt Marits ja maavalitsuse esimees Ain Kiviorg. Uuteks nimetusteks said: maakond, maavolikogu ja maavalitsus.

Moodustasime Maaomavalitsuste Liidu bürooga Tallinnas linnavolikogu hoone taga. Liidu töösse kaasasime ka Tallinna, Tartu, Pärnu, Narva, Sillamäe ja Kohtla-Järve linnade omavalitsuste juhid. Pidasime töökoosolekuid erinevates maakondades, venelastest juhtidele olid olemas tõlgid. Selgus, et selline suhtlemine vältis hiljem nn. Ida-Viru vene vabariigi tekkimise, mille Mart Laari isamaalaste nõme poliitika oleks peaaegu tekitanud. Kogunesime Kohtla-Järve linnavalitsusse ja tegime ühisdeklaratsiooni ühtsest Eestimaast, mis avaldati järgmise päeva ajalehes Rahva Hää. Toompeal valitses paanika, mõnda aega peeti meid reeturiteks ja ega Laar seda enda häbistamist ei unustanud – maaomavalitsused likvideeriti esimesel võimalusel. Maavolikogu esimees ja maavanem olid alati kutsutud vabariigi aastapäevale Toompeal ja Estonias. Maakonnas organiseerisime vastuvõtud oma inimestele.

1991. aasta augustimäss Moskvas tabas mind Tudus, kui olin parasjagu omale küttepuid autole laadimas. Kogusime kokku volikogu juhatuse ja maavanema ning otsustasime uurida kohalike sõjaväeosade juhtide meelsust. Need aktiivsust üles ei näidanud, aga me otsustasime volikogu siiski mitte kokku kutsuda, sest oli liikvel info arreteerimismekirjadest.

Hiljem Heinz Valk'i („ükskord me võidame niikuinii!“ lause autor) meenutusi lugedes selgus, et Tallinna poliitikute kohta oli siiski nimekiri olemas olnud, ka meie maavanem väitis hiljuti, et ka tema oli seal.

20. augusti hommikul kogunes Maaomavalitsuste Liit ja linnade juhid Tallinna volikogu ruumidesse aru pidama. Öhtupoolikul kutsus toonane Ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel meid Kadriorgu, et meilt küsida, kas kuulutada välja iseseisvus. Meie soovitus oli, et tehke ära. Sama päeva hilisõhtul võetigi Ülemnõukogus vastu otsus iseseisvuse taastamise kohta. Pihkva dessantväelased jõudsid Tallinna, kuid kuna Moskvas kukkus mäss läbi, ei toimunud siin midagi olulist ja soomukid pöörasid jälle oma ninad tagasiteele. Toompea loss oli barrikadeeritud betoonplokkidega ja rahvas oli kogunenud olusisemaid objekte, nagu tele-raadiomaja ja teletorn kaitsma. Poeg Sven Ratnikvalvas leivatehast.

Iseseisvuse taastamisega kukkus kokku varustussüsteem idast ja tekkis tarbekaupade defitsiit. Tulid kasutusele talongid, et vältida toidu- ja tarbekaupadega spekulatsioonid. Siin oli tööd volikogu tarbijakaitse komisjonil, kelle liikmed jälgisid rahva kaupadega varustamist.

Saabusid esimesed välissaadikud, kellele me Palmse mõisas maakonna poolt vastuvõtu organiseerisime. Üheks mureküsimuseks oli neil, et kuidas kohalikud venelased käituvad uues olukorras. Vastasime, et lojaalselt.

Tekkis sõprusmaakond Plöni kreis Schleswig Holsteini liidumaal Saksa FV-s. Käisime seal külas ja nemad meil. Nendelt oli õppimisväärt opositsiooniga arvestamise tava, mida meie Toompea poliitikud pole senini omaks võtnud. Meie nägime, kui väike oli nende omavalitsustele kuuluvate kultuurimajade, spordisaalide jne võrk meie omaga võrreldes. Nemad aga, nähes meie laialdast sotsiaalobjektide hulka, arvasid, et pole see sotsialism nii hull midagi (sotsiaaldemokraadid olid parasjagu võimul).

Viimasel aastal võtsin osa Norras Stavangeris toimunud Balti mere riikide omavalitsuste konverentsist, kust saime omale koostööpartneriks Vest-Agderi kommuuni.

Rootsist sai sõpruskommuniks Jönköpingi linn.

Rebasekasvatus 1993-1998

1993. a. vastu võetud omandireformiseadus avas seni riigi omandis olnud ettevõtete, kinnisvara, maa ja metsa tagastamise, erastamise ja lõpuks ka ärastamise (osa erastajaid olid võrdsematest võrdsemad) protsessi. Kinnisvara ja ettevõtete erastamisel kasutati nn. tööosakute süsteemi, kus aluseks oli tööstaaž, aga ka rahas tasumine. Minul olid osakud nii Põdrangul kui Vinnis, mis maksti mulle tekkinud ettevõtete poolt välja.

Maiet tahtis sealne ülemarst vetkeskusest (ilmselt tema liig suure autoriteedi tõttu seal) tõsta

lihakombinaadi vetarstiks, millega ta ei nõustunud. Minul jooksis viimane aasta maavolikogus. Seega oli Maie vaba erastamisprotsessis osalema. Maie vend Arvo ja naine Anna töötasid Hulja sovhoosis, kus läks erastamisele karusloomakasvandus (hõberebased). See ei olnud väga suur ja seal töötasid Anna vanemad. Enampakkumises osalesid Arvo, Anna, Maie, mina ja Arvi Toome ning tema partner Hendrik Kont, kes garandiks panid oma kaupluse Vitax Rakveres. Farmis töötas 18 inimest, kelle tööosakud pidime välja maksma esimesel võimalusel peale farmi väljaostusumma tasumise.

Aastas realiseeriti ca 3000 nahka. Veidi nahku laos ja sööta külmhoones anti alustuseks kaasa. Maie sai tegevjuhiks ja Anna raamatupidajaks uues Amaroli nimelises aktsiaseltsis. Aktsionäre oli algul kolm: Maie, Arvo ja Arvi Toome, veidi hiljem liitusid Anna, mina ja Hendrik Kont. Aktsiad pidime aasta jooksul peale seltsi moodustamist välja ostma, s.o panka raha kontole kandma. Tegevuse jätkamiseks pidime pankadest raha laenama. Mina sain tänu vanadele teenetele garantiikirja Mõdriku ühistust ja Arvi Toome kauples välja laenu Maapangast. Nii pidasime esimeste nahkade realiseerimiseni vastu.

Hilissügisel peale nahastamist ilmusid nahkade ostjad peamiselt Venemaalt ja Leedust dollaripakid kaasas. Nahkadel oli minekut ja otsustasime miljon krooni isiklikuks tarbeks kõrvale panna. Arvi Toome pakkus hoiukohana välja kaupluse šefi. Seal ta aga omastas raha ja meile teistele jäid tühjad pihud. Kuna ta oli sama ahne kui ülbe, siis magas ta maha aktsiate väljaostu aja ja me heitsime ta seltsist välja.

Järgmise 1994.a. nahastamise järel hakkasime nahku müüma ka Soomes Vantaa karusnahaoksjonil. Seal ühiseks toimetamiseks moodustasime koos teiste farmidega Eesti Karuloomakasvatajate Seltsi, esimeseks esimeheks sai Salutaguse farmi juht Jüri Pant. Hiljem pidasid seda ametit Andres Ilves Võistest ja mina kahe aasta kaupa. Farme oli algul 8, võrreldes Skandinaavia omadega olid meie farmid väga suured.

Venemaa keelas riigist dollarite väljaveo ja idaturg kadus ära. Jäid järele vaid Lääne-Euroopa oksjonikeskused ja nahkade hindu hakkas dikteerima sealsed moemuutused. Vene turule orienteeritud nahad ei vastanud päris Euroopa vajadustele. Skandinaavias toodetud nahad olid märgatavalt pikemad kui meie omad ja meile jäid vaid madalamad hinnatasemed. Meie suurfarmid hakkasid tootmist kokku tõmbama. Olukorra parandamiseks uuendasime nahastamiseseadmeid ja tõime sisse lääne tõuloomi.

Meie võtsime omale partneri Eero Pihlajaniemi Kannusest Loode- Soomest, kes andis meile aktsiate eest sinirebaseid ja õpetas loomade kunstlikku seemendamist. Käisin ka tema farmiga tutvumas, kus ta põhiliselt üksi toimetas. Norrast tõin kõigile farmidele Tõrma farmi autoga hõberebased tõuaretuseks. Meie saime korraliku isaslooma ja kolm emasrebast, keda kasutasime kunstlikuks seemendamiseks, mida Maie teostas. Enamuses toimus siiski loomulik paaritus.

Vastupidiselt turul toimunud hindade langusele kerkisid Eestis hinnad peenkalale ja subproduktidele, mis muutis tootmise väga pingeliseks. Teravilja kasvasime mõned aastad oma 12 ha maatükil, kus vajalikud tööd tegi Mõdriku ühistu (esimees Viivi Salmu). Lõpuks läks ka see teenus kalliks (kütus) ja andsime maa rendile. Kartulit kasvasime farmi vabal territooriumil oma inimeste ja tehnikaga.

Võtsime loomade söötmisel kasutusele kalatööstuse jäätmed ja hiljem ka jahuveski jäätmed. Suveks, kui nahkadest raha laekumist polnud, võtsime pangast laenu. Tagatiseks oli farm ja sundkorras ka oma maja. Raha saamiseks tuli maha müüa ka suvekodu Adrikas Viru-Nigula vallas.

1998.aastal hakkas selline olukord närvidele käima ja otsustasime enamuse aktsiatest maha müüa perekond Vartlale, kes oli viimasel ajal meie karusnahku Inglismaale vahendanud. Selle pere mehed käisid nahastuse ajal Soomes tööl ja ka seemendust õppimas. Arvo, Anna, Hendrik ja Maie loovutasid kõik aktsiad järelmaksu lubava garantiikirja vastu, mina oma 24 protsendiga jäin asjade kulgu kontrollima. Farmi laen läks ostjale üle, aga see osa isiklikust laenust, mis olime farmile

kulutanud, tuli omal ära maksta.

Ma ei tea, kui palju Arvo ja Anna Vartlatelt kätte said, meie saime vaid sadakond hõberebasenahka rahaks teha, põhikarja sinirebaste nahku me ei võtnud vastugi.

1998.a. sügiseks olime farmi muredest priid. Mina abistasin paar kuud rebasemajade korrastamisel, siis kutsus Kalju Tõnurist, kellest oli saanud Pajusti farmi juht (eelmised juhid olid vabastatud) mind appi tootmist analüüsima, kuna ka nemad olid raskustes.

Pajusti oli Huljaga võrreldes suur farm, kus peeti naaritsaid, hõbe-, sini- ja polaarrebasteid. Kuna nad tõuaretusse värsket verd ei olnud toonud, olid nahad, eriti naaritsate omad väikesed ja tulu neist samuti. Analüüs lõppes sellega, et tuli pankrott välja kuulutada. Kuna Kalju Tõnurist ei olnud ettevalmistuselt karusloomakasvataja, tuli pankrotihalduri soovil minul likvideerimisprotsess lõpule viia. Müüa farmi ei õnnestunud. Sain söötade hankimise (ka oma vilja müüsin sinna) ja nahastamise korraldamisega hakkama. Palgaraha hankisime farmis olevate vanade nahkade ja nahatoodete müügist. Ostsingi omalegi midagi odavalt. Eluga pääsesid vaid sadakond looma, kes müüdi Hulja farmi. 1999.a. märtsis oli lõpp käes.

Sama teed oli läinud ja läksid järgnevatel aastatel ka teised Eesti farmid. Ainsana jäi mingis mahus Karjaküla, kuhu tuli Soome kapital.